

Damir Mladić*

Racionalistička objašnjenja rata i njihovi nedostaci

Sažetak

U ovome članku autor daje prikaz te kritiku racionalističkih objašnjenja rata, odnosno pogodbene teorije rata. U prvom se dijelu rada analizira pogodbena teorija rata i Fearonovi argumenti koji upotpunjuju neorealistička objašnjenja rata. Nakon toga slijedi kritika osnovnih pretpostavki racionalističkih objašnjenja rata te Fearonovih argumenata. Kritika ukazuje kako na sporne pretpostavke racionalističkog objašnjenja rata, tako i nedostatke Fearonovih argumenata.

Ključne riječi: racionalistička objašnjenja rata; problem privatnih informacija; problem obvezivanja; pogodbena teorija rata.

Uvod

James D. Fearon u svojem je poznatom članku *Rationalist Explanations for War* (1995) nastojao racionalistički, odnosno neorealistički¹ objasniti rat te je time postavio temelje modelu rata koji je postao poznat pod nazivom *bargaining theory of war* ili pogodbena teorija rata.² Prema tom modelu, rat je samo jedan dio procesa pogađanja između dviju država koje imaju neriješena politička pitanja, a pojavljuje se jer te države nisu uspjele postići pogodbu riječima. Reiter (2003) opisuje pogodbeni model rata kao onaj koji „početak, provedbu, završetak, i posljedice rata smatra dijelovima jedinstvenog procesa pogađanja” (2003: 27), a vidi ga kao nastavak misli von Clausewitz, kao i Thomasa Schellinga. Prema Clausewitzu, politika i rat nisu dvije odvojene pojave, a država koristi i riječi i oružje kao sredstva za postizanje pogodbe, odnosno za ostvarivanje svoje vizije preferirane podjele oskudnih dobara. Ili, kako je to sugerirao Thomas Schelling, većina konfliktnih situacija u biti je situacija pogađanja (Schelling, 1960). Pritom se

* Doc. dr. sc. Damir Mladić, Liberas međunarodno sveučilište

¹ Fearon poistovjećuje „racionalistička objašnjenja rata” s „neorealističkim objašnjenjima” (Fearon, 1995: 380).

² Uz Fearona, pogodbena se teorija obično veže uz sljedeća djela i autore: Powell (1999), Reiter (2003), Wagner (2000). Jedan od najranijih pokušaja prikaza pogodbene teorije rata nalazi se u Blainey (1988).

treba imati na umu da „teoretičari racionalnog izbora i teoretičari igara, kao i neorealisti, pretpostavljaju da su države jedinstveni racionalni akteri” (Cashman, 2014: 331), kao i da je pogodbeni teorija rata model igre između samo dvaju igrača, odnosno dviju država. Ono što predstavlja najveću zagonetku u takvom poimanju rata je da se ratovi, unatoč tome što su skupi i rizični, svejedno iznova pojavljuju (Fearon, 1995). Prema takvom racionalističkom objašnjenju rata, racionalni bi državnici trebali biti skloni riješiti političke razmirice prijeratnim pogodbama, odnosno izbjegavati skup i rizičan rat. U slučajevima kad je u pitanju rješavanje političkih razmirica između snažne i slabe države, tad se prijeratna pogodba može lakše postići. Reiter (2018) kao jedan takav primjer donošenja *ex ante* pogodbe navodi slučaj odluke Danske u travnju 1940. kad je ona bila suočena s invazijom nacističke Njemačke. U toj je situaciji danska vlast, prihvaćajući stvarnost odnosa moći, procijenila da bi je Njemačka mogla lako osvojiti te da bi to za nju imalo neprihvatljivu cijenu u krvi i novcu, pa je pristala predati se kako bi izbjegla te gubitke. Kad nema dvojbe o tome tko će pobijediti u ratu (primjerice, pobjeda Njemačke), tad bi se nepotrebnim gubitci trebali izbjegavati (primjerice, materijalna šteta nastala bombardiranjem, kao i ljudski gubitci). Drugim riječima, ako se države slažu oko toga kako će mogući rat završiti, onda mogu izbjeći rat. Pitanje koje Fearon (1995) postavlja je zašto to države ne čine uvijek, odnosno zašto prijeratnom pogodbom ne podijele oskudna dobra oko kojih postoji spor, i to na način na koji će se to ionako dogoditi poslije rata, samo uz još veće gubitke.

Prema pogodbenoj teoriji rata, rat je rezultat racionalnih odluka³ koje donose državnici s ciljem zaštite nacionalnih interesa svoje političke zajednice. Takvo objašnjenje rata isključuje mnogo različitih neracionalističkih objašnjenja rata te se usredotočuje samo na rat kao na sredstvo za ostvarivanje predvidljivih dobitaka za državu, a uz prihvatljive gubitke i uz što manji rizik. Tradicija razmišljanja o međunarodnim odnosima koja se najviše bavi pitanjima rata poznata je pod nazivom realizam. Iako realisti prihvaćaju rat kao neizbježan dio ljudske egzistencije, pogrešno je razmišljati o realizmu kao o tradiciji koja traži i želi rat. S druge strane, ispravno je tvrditi da realizam vjeruje kako postoje vrijednosti koje su važnije od izbjegavanja rata, odnosno da postoje vitalni nacionalni interesi, poput opstanka, sigurnosti i neovisnosti države, a koji se ponekad moraju postići i ratom. Dio te realističke škole razmišljanja o međunarodnim odnosima je i neorealizam, koji se pojavio u posljednjih četrdesetak godina.

³ Racionalnost, u smislu u kojem ga koriste neorealisti, ustvari je minimalna ili instrumentalna racionalnost, tj. sposobnost *cost/benefit* analize pri čemu je racionalni egoist sposoban prepoznati svoje interese te u skladu s njima maksimizirati svoje dobitke, a minimizirati svoje gubitke. Onaj koji prihvaća veće gubitke za manje dobitke ne smatra se racionalnim. Racionalnost aktera pretpostavlja da će ti akteri na temelju istih informacija doći do istih zaključaka, odnosno da će njihovi izračuni biti isti. U navedenom slučaju nacističke Njemačke i Danske to se i dogodilo – obje su se strane slagale s izračunom o konačnom ishodu međusobnog oružanog sukoba.

Neorealistička objašnjenja rata

Neorealizam ili strukturalni realizam uzrok rata pronalazi u anarhijskoj strukturi međunarodnog sustava te u racionalnosti aktera vođenih nacionalnim interesima.⁴ Jedan od razloga zašto je realizam još uvijek dominantna škola međunarodnih odnosa je da daje najbolje objašnjenje rata. Ukratko, prema neorealizmu, rat je u anarhijskom međunarodnom sustavu ponekad racionalno opravdan, u smislu da najbolje služi postizanju vitalnih nacionalnih interesa te da su, u tom slučaju, očekivani dobitci veći od gubitaka. Ako se naglašava isplativost rata, onda to povlači za sobom jako važno pitanje na koje racionalisti moraju odgovoriti: pod kojim je to uvjetima rat racionalniji od međusobne prijeratne pogodbe sukobljenih strana? Odnosno, zašto dolazi do rata unatoč tome što je moguće predvidjeti da je za sukobljene strane neisplativ, odnosno skup, a i rizičan? Štoviše, neki ratovi mogu dovesti i do velikog pada moći (primjerice, velike europske sile nakon Prvog i Drugog svjetskog rata), ili čak i do propasti onih koji ga iniciraju (primjeri Hitlera i Napoleona). Zašto se onda ipak tako rizični i skupi ratovi stalno pojavljuju? Prihvatljivo racionalističko objašnjenje rata mora, dakle, odgovoriti na pitanje zašto se neisplativi ratovi iznova pojavljuju. Rat nije isplativ način rješavanja razmirica između država, jer države moraju računati na gubitke, pa je osnovna ideja pogodbene teorije ta da postoji mogući prijeratni dogovor koji je bolji od onog do kojeg će se doći putem rata. Drugim riječima, „rat je neuspjeh pregovora, neučinkoviti rezultat koji bi sve strane izbjegle da nema nesavršenosti u pogađanju” (Lake, 2010: 10).

Kako bi se bolje razumjelo u čemu se sastoji racionalizam pogodbene teorije rata, potrebno je vidjeti kakva bi bila drukčija, odnosno neracionalistička objašnjenja ratova. Ta neracionalistička objašnjenja su ona koja tvrde da ratovi nisu rezultat racionalnih odluka državnika koji za svoj cilj imaju zaštitu nacionalnih interesa u anarhijskom okruženju. Takva neracionalistička objašnjenja možemo podijeliti u dvije vrste:

1. Do rata dolazi zbog *iracionalnosti* naroda i vođa, tj. onih koji donose odluke o ratu. Strasti, kao i pogrešna ideološka te religijska vjerovanja, ponekad mogu nadvladati razum pa ljudi donose iracionalne odluke. Ljudi su robovi svojih strasti, što u nekim slučajevima može dovesti do potpunog zanemarivanja inače predvidljive cijene rata. Religijska i ideološka vjerovanja mogu, primjerice, dovesti do rata. Nadalje, državnici, kao i ostali ljudi, mogu biti iracionalni te, zbog svojih kognitivnih sklonosti, zanemarivati neke informacije ili imati iluzije o rezultatima svojih djelovanja. Iracionalna vjerovanja mogu, dakle, uzrokovati rat. U tom slučaju, sprečavanje ratova bi u sebi uključivalo iskorjenjivanje tih iracionalnih elemenata iz procesa odlučivanja o ratu.

⁴ Za utemeljiteljsko djelo neorealizma ili strukturalnog realizma obično se navodi knjiga Kennetha N. Waltza *Theory of International Politics*, objavljena 1979.

2. Do rata dolazi zbog sebičnih interesa manje grupe ljudi, a koje pritom zanemaruju nacionalne interese i dobrobit države. Ambiciozni pojedinci ili grupe (primjerice, politička i vojna elita) odvođe čitave narode u rat zbog svoje vlastite koristi, a da pritom znaju kako neće oni biti ti koji će morati platiti cijenu rata, jer će sav teret pasti na leđa naroda i običnih vojnika. U ovom slučaju uzrok rata ne nalazimo u ljudskoj iracionalnosti, jer imamo posla s više-manje racionalnim kalkulantom. No, te racionalne elite za sebe očekuju dobitak, a da pritom ne očekuju da će one morati platiti cijenu rata. Njihova je pogreška što zanemaruju najvišu dužnost vođa – a to je briga za interes zajednice koju vode. Elite se ponašaju kao racionalni egoisti, ali ne i kao državnici koji štite nacionalne interese.

Takva i slična objašnjenja, dakle, smatraju da su uzroci rata ili iracionalni elementi koji utječu na donošenje odluke o ratu, ili partikularni interesi određenih pojedinaca ili grupa unutar političke zajednice koji su u suprotnosti s državnim interesima. Nijedno od prethodnih dvaju objašnjenja rata ne tvrdi da rat može biti plod racionalnog i opreznog odlučivanja o općem dobru pojedine političke zajednice, odnosno o vitalnim nacionalnim interesima države. Kad se postavlja pitanje o racionalnosti rata, tad središnje pitanje postaje: je li moguće da dvije racionalno vođene države ipak završe u ratu i to upravo zbog svojih racionalnih odluka o vlastitim nacionalnim interesima?

Racionalno objašnjenje rata, dakle, mora objasniti zašto dolazi do neisplativog rata ako su oni koji donose odluke o ratu (1) racionalni, tj. moraju biti sposobni, na temelju dostupnih informacija, na isti ili sličan način izračunati očekivane dobiti i troškove rata i (2) brinu o interesu cijele zajednice, a ne samo pojedinaca i grupa unutar te zajednice. Neorealisti, koji se oslanjaju na te dvije pretpostavke, tvrde da je rat ponekad racionalno prihvatljiv način rješavanja razmirica koje jedna država ima s drugom državom. Moglo bi se reći da neorealizam gleda na rat kao na jedno od sredstava pomoću kojih ponekad moramo razriješiti političke razmirice s drugim državama. Rat je, u tom smislu, dio šireg procesa dogovaranja, odnosno procesa u kojem se strane cjenkaju ili pogađaju o oskudnim resursima. Nadalje, pretpostavlja se i da racionalni vođe nisu skloni preuzimanju rizika, ali da ujedno žele maksimalno povećati dobitke države te smanjiti gubitke na najmanju moguću mjeru. Oni trebaju biti sposobni strateški misliti na način da uzimaju u obzir ne samo svoja sredstva i ciljeve, već sredstva i ciljeve drugih država. Racionalni vođe nisu slijepi na postojeće odnose moći među državama u međunarodnom sustavu te ih uzimaju u obzir prilikom izračuna o najboljim mogućim smjerovima djelovanja svoje države.

Iako su, prihvaćajući navedene pretpostavke, neorealisti ponudili više objašnjenja rata, Fearon tvrdi da ta objašnjenja nisu potpuna jer im nedostaje objašnjenje zašto racionalni vođe ipak ne preferiraju prijeratnu pogodbu kojom bi izbjegli cijenu i rizik koje sa sobom donosi rat. Ako se mogući ishodi rata mogu izračunati, odnosno ako se može dobro procijeniti kako će rat vjerojatno završiti, zašto onda racionalni državnici

ne postignu prijeratnu pogodbu u miru kojom bi se izbjeglo plaćanje cijene u krvi i novcu? Čini se da neorealisti prije Fearona nisu dali dobro objašnjenje te zagonetke. U nastavku prema Fearonu (1995) navodimo tipična objašnjenja rata koje navodi neo-realizam.

1. Anarhija je uzrok rata. Anarhijski međunarodni sustav, tj. sustav država u kojem nema više vlasti od državne vlasti je, prema neorealistima, sustav samopomoći u kojem se država mora pobrinuti sama za sebe. U anarhiji je svaka država suočena sa sigurnosnom dilemom koju mora riješiti ili uravnoteživanjem moći (defenzivni realisti) ili uspostavom hegemonije (ofenzivni realisti), a obje strategije pritom mogu dovesti do oružanog sukoba s drugim državama u sustavu. Uz to, anarhijska struktura sustava uzrokuje rat jer u takvom sustavu nema ničeg/nikog tko bi mogao taj rat spriječiti pa je on uvijek moguć.⁵
2. Preventivni rat je racionalan. Ako je rat neizbježan, onda je preventivni rat racionalan. Ili, racionalno je da država čija je relativna moć u padu preventivno napadne drugu državu čija je moć u porastu. Drugim riječima, racionalno je napasti nekog dok smo mi jaki, a oni slabi.
3. Postoji očekivana korist od rata. Argument tvrdi da je za države racionalno započeti rat ako je očekivana dobit od tog rata veća od njegova troška.
4. Racionalni, ali pogrešni izračuni zbog pomanjkanja informacija o protivnikovo odlučnosti i spremnosti za rat zbog određenog interesa.
5. Racionalni, ali pogrešni izračuni ili neslaganje o međusobnom odnosu moći zbog nedostatnih informacija.

Fearon se pita daju li ti tipični neorealistički odgovori dobro objašnjenje zbog čega dolazi do rata između dviju racionalno vođenih država. Ne govorimo, dakle, o iracionalno vođenim državama, ili o ambicioznim vođama koji nastoje steći korist od rata, nego o trezvenim, racionalnim državicima koji nastoje maksimizirati nacionalne interese, a da pritom države plate što manju cijenu. Kao što smo prethodno naveli, prihvatljivo racionalističko objašnjenje rata mora odgovoriti na sljedeće pitanje: zašto, unatoč tome što su ratovi skupi i rizični, dolazi do ratova? Ili zašto racionalne države ne postignu prijeratnu pogodbu koja je isplativija i ne donosi tolike gubitke i rizike kao

⁵ U anarhiji „... do rata dolazi zato što nema ničega što bi ga spriječilo. Među državama kao i među ljudima nema automatskog usklađivanja interesa. U nedostatku vrhovne vlasti postoji stalna mogućnost da će se sukobi rješavati silom” (Waltz, 1998: 160). „U anarhiji nema automatske harmonije... Država će upotrijebiti silu da ostvari svoje ciljeve ako, nakon procjene izgleda na uspjeh, vrednuje ove ciljeve više nego što vrednuje zadovoljstva mira. Zato što je svaka država krajnji sudac svoga vlastitog slučaja, svaka država može u svakom trenutku upotrijebiti silu radi ostvarenja svoje politike. Budući da svaka država može u bilo kojem trenutku upotrijebiti silu, sve države moraju stalno biti spremne ili da se sili odupru silom, ili da plate cijenu slabosti. Zahtjevi djelovanja države su, po ovom mišljenju, nametnuti okolnostima u kojima sve države postoje” (Waltz, 1998: 136).

rat? Fearon vjeruje da navedena neorealistička objašnjenja rata ne mogu u potpunosti objasniti tu središnju zagonetku. Ako je isplativost kriterij na kojem se temelje racionalne odluke, što to točno priječi vođe u postizanju pogodbe *ex ante* (prije rata) kako bi izbjegli rizike i cijenu oružanog sukoba? Prihvatljivo racionalističko objašnjenje rata mora dati razloge zašto oružani sukob može u nekim situacijama biti privlačnija opcija racionalnom vođi te zašto racionalne države ne mogu postići dogovor koji bi objema stranama bio privlačniji od oružanog sukoba?

Upotpunjena neorealistička objašnjenja rata

Prema Fearonu (1995), prva tri navedena neorealistička objašnjenja uopće ne pokušavaju odgovoriti na tu zagonetku (anarhija, preventivni rat, očekivana korist od rata). Dana objašnjenja koja vide uzrok rata u racionalnim strategijama ponašanja u anarhiji, u racionalnosti preventivnog rata te u racionalnosti očekivane koristi od rata sama ne odgovaraju na pitanje zašto se, primjerice, u anarhiji racionalne države ne bi mogle unaprijed dogovoriti, ili zašto se sila u usponu i sila u padu ne bi mogle unaprijed dogovoriti, ili zašto ona država koja očekuje korist od rata ne bi radije prihvatila mirno rješenje od kojeg će imati koristi, nego ulazila u riskantan i skup rat? Četvrto i peto neorealističko objašnjenje uzroka rata, od kojih se oba temelje na nedostatku adekvatnih informacija, prema Fearonu nisu razvijena do kraja, jer ne objašnjavaju zašto racionalne države ne nastoje do tih informacija doći diplomacijom i drugim načinima komunikacije.

Iz tih razloga Fearon (1995) spominje tri dodatna objašnjenja zašto je ponekad nemoguće doći do adekvatnih informacija, a koja bi mogla unaprijediti racionalističku teoriju rata.

1. Racionalno vođene države ne mogu pregovorima postići pogodbu prihvatljivu svim stranama zbog postojanja *privatnih informacija* o relativnim sposobnostima ili odlučnosti za borbu. Uz to, države imaju *motiv za pogrešnim predstavljanjem* takvih informacija kako bi poboljšale svoju pregovaračku poziciju. Državnici znaju više o svojim vojnim kapacitetima i odlučnosti za borbu od državnika drugih država pa su, u procesu pogađanja, ti državnički skloni pogrešno predstaviti takve privatne informacije kako bi izvukli što više koristi. Ako racionalni državnički imaju privatne informacije i skrivaju ih, onda drugi racionalni državnički nikakvom komunikacijom niti diplomatskim sredstvima ne mogu doći do istine o međusobnim odnosima snaga ili spremnosti za borbu bez zbiljskog riskiranja rata. Drugim riječima, tako definirane privatne informacije mogu se otkriti samo ratom. No, države mogu slati „signale” o svojoj moći i spremnosti za borbu. Postoje „besplatni” signali koji nisu informativni, ali postoje i „skupi” signali koji jesu informativni: naoružavanje, mobilizacija, vojna savezništva te vojna potpora drugim zemljama. No time država

opet riskira neučinkovit rat, a samo kako bi signalizirala da je spremna na rat ako pregovorima ne dobije ono što traži.

2. Racionalno vođene države ne mogu pregovorima postići prijeratnu pogodbu prihvatljivu svim stranama zbog *problema obvezivanja*, tj. zbog toga što su države sklone odbaciti dogovoreno (to jest, nesposobne su se obvezati). Razlozi su sljedeći: (1) zbog anarhije ne postoji jamac poštivanja dogovora, (2) nijedna se sila u usponu ne može obvezati da će biti dobar hegemon pa je preventivni napad racionalan i (3) zbog toga što su dobitci prvog udara veliki, racionalno je napasti prvi. Veliki rizik koji sa sobom donosi povjerenje u pridržavanje dogovorenog to povjerenje čini iracionalnim jer, u nekom trenutku u budućnosti, pridržavanje dogovorenog može doći u suprotnost s racionalnim slijeđenjem vlastitih nacionalnih interesa. Racionalnost i obveza poštivanja dogovorenog dva su načela ponašanja koja mogu doći u sukob pa se racionalnosti daje prednost – što, s druge strane, utječe na smanjenje povjerenja u dogovoreno. Drugim riječima, nije racionalno vjerovati dogovorima ako nemamo jamstva iza kojih stoji određena vojna sila.
3. Racionalno vođene države ne mogu postići pogodbu prihvatljivu svim stranama zbog nedjeljivosti nekih pitanja. O nekim pitanjima, zbog njihove naravi, nemoguće je postići kompromis (primjerice, problem nasljednika na prijestolju) pa se stvar mora riješiti ratom. Nedostatak tog objašnjenja je taj što su problemi o kojima države pregovaraju obično složeni i multidimenzionalni pa se mogu povezati s drugim pitanjima koja daju više manevarskog prostora za pogodbu. Neki međunarodni problemi mogu u stvarnosti biti nedjeljivi, ali njihova je nedjeljivost više rezultat domaće politike i drugih mehanizama, a ne njihove naravi. Fearon ne drži taj argument toliko snažnim kao prethodna dva pa u daljnjem tekstu o njemu neće biti toliko riječi.

Pitanje je upotpunjuju li tri Fearonova argumenta racionalističko objašnjenje rata, odnosno odgovaraju li na pitanje zašto racionalno vođenim državama nije ponekad moguće postići prijeratnu pogodbu te zbog toga racionalno vođene države završe u ratu.

Iako racionalni državnici žele izbjeći gubitke i rizike, što znači da imaju motiv za dijeljenje privatnih informacija, oni isto tako imaju i jak motiv za pogrešno prezentiranje svojih privatnih informacija kako bi mogle uspješno blefirati i putem cjenkanja dobiti što je više moguće. Nijedna država ne otkriva, primjerice, svoje ratne planove ni svoje slabosti. No to može dovesti do, iako racionalnih, pogrešnih procjena na temelju netočnih ili nepotpunih informacija – što znači i povećanja vjerojatnosti izbijanja rata. Na temelju tih pogrešno predstavljenih informacija mogu se donijeti pogrešne procjene o isplativosti rata, a na temelju njih i odluke koje odvođe države u rat. Ako se tome pridoda i racionalno nepovjerenje u poštivanje dogovorenog, Fearonovi argumenti, čini se, uspješno upotpunjuju racionalističko objašnjenje rata te odgovaraju na pitanje

zašto se ratovi između racionalno vođenih država, unatoč tome što su skupi i neisplativi, ipak događaju. Države nemaju potrebne informacije i potrebna jamstva zahvaljujući kojima bi racionalnim izračunima mogle spriječiti rat, odnosno postići prijeratnu nagodbu o podjeli oskudnih resursa. Zbog toga se proces pogađanja nastavlja i ratom, a i nakon rata.

Kritika racionalističkih objašnjenja rata

Kritika racionalističkih objašnjenja rata, odnosno pogodbene teorije rata, može se u prvom redu usredotočiti na njezine opće pretpostavke. Pretpostavke pogodbene teorije rata koje se obično stavljaju u pitanje jesu sljedeće: (1) države su racionalni sebični akteri, (2) sukobljene države vrednuju iste stvari kod izračuna dobitka i troška rata, (3) države su jedinstveni akteri i (4) rat je uvijek skup za obje sukobljene države. Tome bismo još mogli dodati i opće pozadinsko vjerovanje pogodbene teorije rata da sve ima svoju cijenu, odnosno da ne postoje međudržavni problemi koji se ne bi mogli riješiti cjenkanjem ili pogađanjem.

Prva od temeljnih pretpostavki pogodbene teorije rata je *racionalnost* država, odnosno pretpostavka da racionalni vođe donose odluke pomoću hladnokrvne kalkulacije te da na isti način procesuiraju dobivene informacije. Prema kognitivnoj psihologiji ne postoji takav donositelj odluka jer na odluke čovjeka utječu kako njegove emocije, tako i njegova prethodna vjerovanja o svijetu. Uz to, pri donošenju odluka čovjek se više oslanja i na heurističke tehnike koje se temelje na prethodnim iskustvima sa sličnim problemima, a ne samo na kalkulacije o isplativosti. Nadalje, državnici ponekad jednostavno ne pridaju dovoljno pozornosti novim informacijama ili su skloni odbacivati takve informacije jer se kose s njihovim postojećim vjerovanjima. Drugim riječima, pretpostavka o instrumentalnoj racionalnosti državnika vjerojatno je previše optimistična jer se njihov odluke ne temelje samo na dobivenim informacijama – ne procesuiraju svi državnici iste informacije na isti način. Pa tako kognitivna psihologija daje jednu opću kritiku pogodbenog modela rata: „otkrivanje informacija o protivniku u vrijeme mira ne mora značajno smanjiti vjerojatnost izbijanja rata” (Reiter, 2003: 34). Primjer primjene pogodbene teorije rata na Irački rat, odnosno na invaziju SAD-a na Irak 2003. ukazuje nam da su, unatoč dostupnosti informacija, iračka i američka strana na sasvim drukčiji način procesuirale informacije i to, u prvom redu, u skladu sa svojim prethodno stečenim vjerovanjima (Lake, 2010). Ako je takva interpretacija Iračkog rata točna, onda se ona sukobljava s Fearonovom tvrdnjom da je rat uzrokovan privatnim informacijama, odnosno nedostatkom relevantnih informacija pri izračunu dobitaka i troškova rata.

Druga je pretpostavka pogodbene teorije da se u procjeni dobitaka i gubitaka govori u prvom redu o materijalnim dobitcima kao ciljevima, odnosno gubitcima u krvi i

novcu kao sredstvima. Ti su dobitci i gubitci mjerljivi te ih se brojčano može prikazati i sumjeriti. No, vrijednosti koje mogu utjecati na odluku o ratu i miru ne moraju biti materijalne vrijednosti, odnosno oskudna dobra, niti ih se mora moći staviti u jednadžbe kao brojčano mjerljive dobitke/gubitke te međusobno uspješno uspoređivati. Pogodbena teorija rata pretpostavlja da racionalni državnici na isti način vrednuju iste stvari kao dobitke, odnosno gubitke te da će to omogućiti njihovo slaganje o vjerojatnim dobitcima i gubitcima mogućeg rata, što ne mora uvijek biti slučaj. Konstruktivisti, primjerice, vjeruju da su dobitci rata socijalni, kulturni i psihološki, a ne materijalni. Kao što to primjećuje Reiter (2003), neki konstruktivisti na rat gledaju kao na nešto što stvara i jača nacionalni identitet, a ne da pritom donosi neku materijalnu korist. O ratu se, dakle, može razmišljati ne kao o sredstvu za postizanje cilja, nego kao o cilju po sebi, nešto što je vrijedno samo po sebi.

Treća je pretpostavka da je država u sebi *nepodijeljeni, ujedinjeni* akter koji kao jedinstveni entitet djeluje u međunarodnim odnosima te ima jedno jedinstveno razumijevanje svojih nacionalnih interesa. Realisti gledaju na državu kao na čvrstu biljarsku kuglu koja se tu i tamo sudara s drugim biljarskim kuglama, odnosno državama, no jedna nikad ne prodire u drugu. No, u stvarnom životu država rijetko se vidi takvo jedinstvo, a utjecaj unutarnjih političkih zbivanja na vanjske poslove može biti velik. Kao što to naglašavaju liberali, zbilja je puno složenija i utjecaj mnogih različitih interesnih grupa, odnosno unutarnjepolitička zbivanja, mogu odrediti kako definiranje nacionalnih interesa, tako i vođenje vanjske politike. Primjerice, vođe mogu dati prednost ratu nad mirnom pogodbom ako procijene da će to skrenuti pozornost domaće javnosti s unutarnjih problema i učvrstiti jedinstvo naroda.

Četvrta je pretpostavka da je rat uvijek skup za obje strane, dok to ne mora biti uvijek tako. Moglo bi se reći da neka država može ostvariti nekakav dobitak ratom, a da pritom nema nikakav gubitak. Ako je tome tako, onda će do rata doći čak i ako nema problema nedostatka informacija i problema obvezivanja.

Kritika pogodbene teorije rata može, dakle, početi od kritike općih pretpostavki te teorije (racionalnost aktera, jedinstvenost aktera, isto shvaćanje dobitaka/gubitaka sukobljenih aktera, skupoća rata za obje strane), kao što je to prethodno učinjeno, a može se nastaviti kritikom Fearonovih nadopuna racionalističkom objašnjenju rata. Fearon poseban naglasak stavlja na nedostatne informacije, kao i na problem obvezivanja. Budući da je i sam napomenuo da problem nedjeljivosti nije dovoljno snažan argument, njega se u daljnjem tekstu neće spominjati.

Ako su nedostupnost pravih informacija i problem obvezivanja ključni za objašnjenje izbijanja rata između racionalno vođenih država, onda bi vrijedilo razmisliti o tome je li uopće moguće pronaći povijesni protuprimjer rata u kojem su (1) relevantne i pravodobne informacije bile dostupne objema stranama u sukobu i (2) postojala relativno sigurna jamstva da će se sukobljene strane držati dogovorenog, a da je pritom

svejedno došlo do rata. Kao što se to prethodno napomenulo, primjer analize Iračkog rata (Lake, 2010; McKoy i Lake, 2011) pokazuje da su informacije bile dostupne, odnosno da nije bilo privatnih informacija, no da povjerenje u Sadama Huseina nije postojalo. Drugim riječima, pitamo se je li uopće zamisliva situacija u kojem su ispunjena oba uvjeta, a da je svejedno došlo do rata? Bi li to bio dobar razlog za odbacivanje Fearonovih argumenata? Ono što je problem s potragom za takvim slučajem je taj što je teško primijeniti navedene kriterije na prošle slučajeve, jer bi to podrazumijevalo da postoji slučaj u kojem imamo racionalne državnike koji su ušli u rat svjesni da postoji velika vjerojatnost da će taj rat izgubiti, odnosno da će gubitci biti veći od dobitaka te da su se ti dobitci i gubitci procjenjivali na isti način. Ako postoji slučaj rata kojem su vođe imale sve relevantne informacije i prihvatljiva jamstva, onda to isključuje racionalnost vođa. Voditi rat za koji se vjeruje da će ga se izgubiti u suprotnosti je s neorealističkom pretpostavkom o racionalnosti aktera.⁶ Čini se da takvo postavljanje kriterija racionalnosti otežava potragu za protuprimjerom. Da bismo nekog nazvali racionalnim vođom on mora donijeti isplative odluke na temelju relevantnih informacija. Oni vođe koji su donijeli odluke o ulasku u rat na temelju točnih i relevantnih informacija prema kojima su mogli izračunati da će ratom više izgubiti nego dobiti, jednostavno nisu racionalni. Zato se naglasak i stavlja na nepotpune ili pogrešne informacije, kao i na strah od varanja, odnosno nepridržavanja dogovorenog, a sve kako bi se očuvala pretpostavka o racionalnosti države. Lako je biti general poslije bitke kad se rezultat odluka već zna – onda se lako mogu i odvojiti racionalne od iracionalnih odluka. Ono što je upitno u cijelom tom objašnjenju rata upravo je racionalnost i način na koji se ona određuje. Apstraktna instrumentalna racionalnost pogodbene teorije rata, čini se, često gubi iz vida da je sama rezultat određenog kontekstualno uvjetovanog načina razmišljanja o dobrim i lošim razlozima za rat.

Za racionalne odluke potrebne su relevantne i točne informacije. Relevantne informacije o kojima je riječ u racionalističkom objašnjenju rata jesu informacije o veličini i opremljenosti vojski, vojnim strategijama, vojnoj tehnologiji, spremnosti za borbu i žrtve te mogućnosti intervencije treće strane (Reiter, 2018). Nedostupnost bilo koje od tih informacija može biti uzrokom rata, jer će stvoriti izračune o očekivanim rezultati-

⁶ Dobar primjer o upitnosti pretpostavke racionalnosti andegdota je koju je ispričao J. R. Searle: „Some years later the limitations of this conception of rationality were really brought home to me (and this has some practical importance), during the Vietnam War when I went to visit a friend of mine, who was a high official of the Defense Department, in the Pentagon. I tried to argue him out of the war policy the United States was following, particularly the policy of bombing North Vietnam. He had a Ph.D. in mathematical economics. He went to the blackboard and drew the curves of traditional microeconomic analysis; and then said, 'Where these two curves intersect, the marginal utility of resisting is equal to the marginal disutility of being bombed. At that point, they have to give up. All we are assuming is that they are rational. All we are assuming is that the enemy is rational!' I knew then that we were in serious trouble, not only in our theory of rationality but in its application in practice” (Searle, 2003: 6).

ma rata koji će se, zbog različitih informacija koje dvije strane posjeduju, razlikovati te stvoriti različita očekivanja kod suprotstavljenih strana i samim time umanjiti mogućnost međusobne prijeratne pogodbe. Primjerice, da Hitler nije podcijenio snagu (broj tenkova) Crvene armije, vjerojatno ne bi došlo do invazije Njemačke na Rusiju 1941. Ili da SAD nije podcijenio spremnost za borbu i žrtve Sjevernog Vijetnama i Vietkonga, vjerojatno ne bi došlo do Vijetnamskog rata. Informacije poput tih utječu na kalkulacije koje mogu stvoriti različita očekivanja o rezultatima rata i time smanjiti prostor za prijeratnu pogodbu. No, ako relevantne informacije mogu spriječiti rat, zašto onda države ne dijele te relevantne informacije kako bi izbjegle rat?

Čini se da racionalnisti vjeruju kako je ponekad *racionalno* da države prikrivaju određene informacije od ostalih kako bi si poboljšale poziciju u procesu pogađanja, odnosno kako bi dobile više na temelju toga što protivnik nije upoznat s njihovim slabostima. Time ujedno i povećavaju rizik od krivih izračuna na temelju nepotpunih ili pogrešnih informacija, a posljedično i rizik od izbijanja rata. Drugim riječima, čini se da su rizik i privatne informacije dvije međusobno povezane pojave, jer privatne informacije daju više prostora slobodnim interpretacijama o slabostima i snagama druge strane. Mogućnost pogrešne interpretacije privatnih informacije je veća. Može se reći da dolazi do „filtriranja” informacija, u smislu da treba uvijek davati informacije o svojim snagama, a skrivati svoje slabosti. Primjerice, države će često naglašavati svoju spremnost na borbu i žrtve, iako to nije stvarno tako. Ili, države će često skrivati stvari poput vojne strategije i tehnologije koje, u slučaju rata, njima mogu dati značajnu prednost. S druge strane, treba računati da druga strana isto razmišlja na sličan način te da u svoje procjene uključuje i mogućnost blefiranja suprotstavljene strane.

Problem s privatnim informacijama, kao i problem obvezivanja, pitanja su s kojima se nose i drugi teorijski pristupi ratu koji nastoje iznaći rješenja kako umanjiti njihov utjecaj na izbijanje rata. No, prihvaćanje postojanja privatnih informacija, kao i nerješivog problema obvezivanja, mogu zatvoriti mnoge drukčije načine ne samo tumačenja, nego i rješavanja problema rata. Primjerice, postoje li stvarno privatne informacije u opisanom smislu, tj. da državnik ima bolje informacije o sposobnostima svoje vojske i volji za borbu koje su, u načelu, nedostupne ostalim državama? Ili je moguće da bi, u praksi, druga država do tih informacija mogla doći i na drugi način – primjerice dobrom obavještajnom djelatnošću ili komunikacijom s drugom stranom? Sun-Tzu je rekao da dobri špijuni mogu spriječiti ratove. A gotovo sve države imaju obavještajne službe kojima je posao doći do takvih informacija. Čini se da je u ovo komunikacijsko doba često teško sakriti većinu informacija od drugih, čak i ako su motivi za skrivanje jaki. Čini se da je, barem danas, dostupnost većine informacija o veličini i opremljenosti vojski, vojnoj tehnologiji, spremnosti za borbu i žrtve te mogućnosti intervencije treće strane, a u određenoj mjeri i o vojnoj tehnologiji i strategiji, ipak puno veća nego što to sam pojam privatnih informacija pretpostavlja. No, ako ih definiramo kao samo

one koje se mogu razotkriti u ratu, kao što to čini Fearon, onda takve privatne informacije mogu biti smetnja u postizanju prijeratne pogodbe.

Nadalje, može li se problem obvezivanja riješiti i na neki drugi način, a ne samo svjetskim Levijatanom, odnosno ukinućem anarhije? Apsolutno jamstvo o poštivanju dogovora čini se nemogućim. No nekakva relativno sigurna jamstva ipak bi mogla imati svoj izvor u iskustvu međudržavnih odnosa – odnosno povjerenje u pridržavanje dogovorenog može se uspostaviti te više ovisi o procesu iskustva, nego o logici anarhijske strukture i teorije igara. Dogovora se moguće držati ako strane vjeruju jedna drugoj, a povjerenje se temelji na iskustvu i jasno utvrđenim pravilima suradnje. Prethodno iskustvo uspješne suradnje jedne države s drugom državom može biti razlog povjerenja, a ispunjenje očekivanja definiranih pravilima (međunarodnim institucijama) samo dodatno potvrditi to izgrađeno povjerenje. Drugim riječima, povjerenje se može steći i održavati, što umanjuje rizik od iskorištavanja situacije / privatnih informacija s druge strane. Rizik je uvijek prisutan, pogotovo u zamišljenim najgorim scenarijima, a kojima su realisti skloni.

Zaključak

Prema pogodbenoj teoriji rata, uzroke rata možemo dakle pronaći u (1) neslaganju država oko vjerojatnog ishoda rata zbog nedostatka informacija, (2) u nemogućnosti obvezivanja država na dogovore i (3) u nemogućnosti podjele nekih dobara. Ta objašnjenja upotpunjuju tipična neorealistička objašnjenja koja uzroke rata pronalaze u anarhijskoj strukturi međunarodnog sustava, racionalnosti preventivnog rata te očekivanoj koristi od rata. Zajedno uzevši, ta objašnjenja formiraju vjerojatno najbolje racionalističko objašnjenje rata. No, postoji i mnogo potencijalnih nedostataka tog modela razmišljanja o uzrocima rata, jer se čini da se ratovi ipak ne mogu uvijek ukalupiti u taj racionalistički obrazac.

Ako je točna pretpostavka da postoje privatne informacije do kojih se ne može doći ni na koji način osim pomoću rata; ako je točno da se problem obvezivanja nikako ne može umanjiti u anarhijskom međunarodnom sustavu; ako je točno da postoje racionalni vođe koji na isti način procesuiraju iste informacije i na temelju njih donose iste zaključke; ako je točno da je nacionalni interes mjerljiv jedino u novcu i krvi, odnosno u materijalnim dobitcima; ako je točno da su države jedinstveni entitet s jedinstvenim interesom – onda se Fearonovo racionalističko objašnjenje rata može smatrati zadovoljavajućim i korisnim modelom tumačenja uzroka rata. U suprotnom, teško je vidjeti kako bi pogodbeni teorija rata mogla biti uspješna. Teorije koje se ne slažu s osnovnim pretpostavkama neorealističke paradigme nude mnogo razloga zbog kojih bismo trebali dvojiti o njima. No kao koristan model, racionalističko objašnjenje rata ima svoju ulogu u suočavanju s problemom rata.

Literatura

- Blainey, G. 1988. *The Causes of War*. New York: Free Press.
- Bueno de Mesquita, B. 1983. The Costs of War: A Rational Expectations Approach. *The American Political Science Review*, 77 (2): 347–357.
- Cashman, G. 2014. *What Causes War? An Introducticon to Theories of International Conflict*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- Donnelly, J. 2004. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fearon, J. D. 1994. Signaling versus the Balance of Power and Interests: An Empirical Test of a Crisis Bargaining Model. *The Journal of Conflict Resolution*, 38 (2): 236–269.
- Fearon, J. D. 1995. Rationalist Explanations for War. *International Organization*, 49 (3): 379–414.
- Filson, D. i Werner, S. 2002. A Bargaining Model of War and Peace: Anticipating the Onset, Duration, and Outcome of War. *American Journal of Political Science*, 46 (4): 819–837.
- Kagan, D. 1995. *On the Origins of War and the Preservation of Peace*. London: Hutchinson.
- Keohane, R. 1986. *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press.
- Lake, D. A. 2010. Two Cheers for Bargaining Theory: Assesing Rationalist Explanations of the Iraq War. *International Security*, 35 (3): 7–52.
- McKoy, M. K. i Lake, D. A. 2011. Bargaining Theory and Rationalist Explanations for the Iraq War. *International Security*, 36 (3): 172–178.
- Mearsheimer, J. 2003. *The Tragedy of the Great Power Politics*. New York: Norton.
- Powell, R. 1999. *In the Shadow of Power: States and Strategies in International Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Reiter, D. 2003. Exploring the Bargaining Model of War. *Perspectives on Politics*, 1 (1): 27–43.
- Reiter, D. 2018. Chapter 1, Bargaining and War. <https://www.understandingwarandpeace.com/chapter-1/>
- Rotberg, R. I. i Rabb, T. K. 1989. *The Origin and Prevention of Major Wars*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 2003. *Rationality in Action*. Cambridge: MIT.
- Schelling, T. C. 1960. *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wagner, R. H. 2000. Bargaining and War. *American Journal of Political Science*, 44 (3): 469–484.
- Waltz, K. 1979. *Theory of International Politics*. Reading: Addison Wesley Publishing Company.
- Waltz, K. 1998. *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*. Zagreb: Barbat – Institut za međunarodne odnose.

Rationalist explanations for war and their limitations

Summary

In this article the author presents and critiques rationalist explanations for war and the bargaining theory of war. In the first part of the article, the author analyses the bargaining theory of war and Fearon's arguments that supplement neorealist explanations of war. In the second part of the article, the author critiques the basic assumptions of rationalist explanations for war and Fearon's arguments. The critique is intended to show that the basic assumptions of rationalist explanations for war are problematic, and to show the flaws in Fearon's arguments.

Key words: rationalist explanations for war, private information problem, commitment problem, bargaining theory of war